

УДК821.521(091)

Н. Баликова, асист.,
Університет Васеда, м. Токіо, Японія

РЕЛІГІЙНО-ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ВИНИКНЕННЯ ЯПОНСЬКОЇ САМІТНИЦЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ

У статті розглянуто релігійні та такі історичні передумови виникнення середньовічної японської самітницької літератури інтон-но бунгаку, як поширення буддизму і синкретичного руху шюгендо, практика «чернечого правління» екс-імператорів (інсей) тощо. Подається також визначення самітницької літератури та окреслюється її канон.

Ключові слова: самітницька література, інтон-но бунгаку, інсей, дзуйхіцу, шюгендо, епоха Хейан, японське Середньовіччя, релігійно-філософські учення.

Самітницька література є своєрідним літературним напрямом середньовіччя, що об'єднує твори, для яких тема самітництва є центральною. Сучасні дослідники окреслюють це явище кількома синонімічними термінами: *інтон-но бунгаку* (隠遁の文学 – література усамітнення), *індзя-но бунгаку* (隠者の文学 – самітницька література), *соан бунгаку* (僧庵文学 – література самітницької хижі).

Канон *інтон-но бунгаку* не є досі чітко ustalеним, і в найширшому плані до нього можна віднести такі твори, як анонімна «Повість про Ісе» та есей Йошішіге-но Ясутане «Чітейкі» з середнього й пізнього періоду Хейан (794-1185), творчість відлюдників періоду Камакура (1185-1333) – Камо-но Чьомей і Кенко-хоші, а також придворної дами того самого періоду Нідзьо [11; 16, с.10; 29]. Окрім того, відомими авторами самітницької поезії вважаються пізньохейанський поет Сайгьо і представник епохи Едо (1603-1868) – Мацуо Башьо [13; 19; 21; 30].

Перші згадки про самітництво в японській літературі зустрічаються в китайсько-мовній поезії *канші*, датованій VIII ст. [11, с.19], проте лише наприкінці епохи Хейан воно посіло провідне місце в тематиці як японської прози, так і поезії. Багато в чому формування цього напрямку було спричинене філософсько-релігійною ідеологією в Японії середньовічного періоду. Популярність постригу в ченці як шляху не тільки самовдосконалення й духовного розвитку, але й виходу зі скрути й безвиході для одних, і способу здійснення політичного впливу для інших людей, зрештою закономірно відобразилася в тогочасній літературній тематиці.

На теренах України досі не розглядалася японська самітницька література як окремих літературний напрям чи хоча б окрема група творів, тоді як в Японії і на Заході ця тема перебуває у сфері зацікавлень науковців уже кілька десятиліть. Більшість

цих досліджень так чи інакше пов'язує самітницьку літературу з буддійською чернечою практикою, і частина з них буде весь аналіз навколо цього аспекту – наприклад, книга Уільяма Ла Фльора «The Karma of Words: Buddhism and the Literary Arts in Medieval Japan» (1986) [14]. У російських літературознавчих працях тема японського самітництва зазвичай зачіпається лише у зв'язку з іншими досліджуваними темами, серед яких значне місце посідає релігія: наприклад, зображення буддизму в середньовічній щоденниковій літературі (П. Цапенко) та розгляд історії буддизму (В. Горегляд) [1; 10]. Зв'язок творів *інтон-но бунгаку* з вивченням буддійської ідеології пояснюється насамперед тим, що релігійно-філософські учення, зокрема (але не винятково) буддизм, відіграли значну роль у формуванні світогляду не лише усіх авторів *інтон-но бунгаку*, але й спричинилися до особливого сприйняття самітництва в японському суспільстві як явища звичного й мало не повсякденного. Отже, щоб зрозуміти, що стоїть біля витоків японської самітницької літератури, необхідно хоча б побіжно окреслити ситуацію, що супроводжувала її появу.

Буддійська ідеологія з її аскетизмом, настановою на звільнення від бажань, прагнень і мирських спокус, на відхід від суспільства й відкидання будь-яких зв'язків із буденним світом – усе це відіграло велику роль у формуванні мислення як японського суспільства в цілому, так і його інтелігенції. Буддизм, проте, був не єдиним джерелом формування аскетичних уявлень японців. Ще до поширення буддизму в Японії у VI ст. н.е., на острови з континенту проникали даоські й конфуціанські ідеї, також пов'язані з самітницькою філософією. В Японії широко відомі були китайські легенди про даоських магів-«безсмертних», які проводили аскетичне життя на лоні природи й вміли творити дива. Практика гірського усамітнення входила до складу даоських практик, і вже на місцевому ґрунті поєдналася з синтоїстським поклонінням природі, горам і гірським духам. Також у Японії були відомі історії про китайських чиновників, які, керуючись конфуціанською ідеєю про ідеального правителя і вірних підданих, зрікалися життя при дворі й серед суспільства через невдоволення «неправильним правлінням».

У IX ст. в Японії було засновано буддійські школи Тендай і Шінгон, які також мали китайські витоки й проголошували можливість для кожної людини стати Буддою, бо кожна жива й нежива річ у світі є насправді його частиною. Шляхом досягнення цієї мети було подвійництво, яке включало виконання певних магічних ритуалів, а також тимчасове усамітнення в горах.

Оскільки конфуціанські, буддійські й даоські ідеї вільно поширювалися територією країни й змішувалися з місцевими віруваннями, почали з'являтися синкретичні вчення. Одним із них було буддійсько-даосько-шаманістське вчення *шюгендо* (修験道, «шлях вправ і випробувань»), яке стало одним із перших релігійно-філософських учень, що активно пропагували ідеї усамітнення як спосіб самовдосконалення і шлях до просвітлення. Невід'ємною частиною *шюгендо* було гірське відлюдництво *ямабуші* (山伏 – «ті, що сплять у горах»), адже, згідно з цим ученням, просвітлення можна досягти через єднання з природою, і оптимальним місцем для цього вважалися гори.

Основу практики *ямабуші* становили тривалі паломництва по святих горах, а також особливі види медитації, читання сутр, молитви, повторення магічних формул.

Але існували й особливі, специфічні форми аскези. Опис їх можна знайти у «Повісті про дім Тайра» (XIII ст.) в епізоді про юного ченця Монгаку, який піддавав себе жорстким випробуванням спекою, а потім – 21-денним стоянням під льодяним водоспадом, і як нарешті його старання помітило буддистське божество, Фудо-мьоо, і допомогло монахові пережити усі випробування. Пізніше юнак відвідав багато священних місць і повернувся додому зовсім зміненим [8].

Адепти *шюгендо* не проводили все життя на самоті серед гір. Більшість відбували періоди гірського усамітнення епізодично, а решту часу жили в монастирських общинах або ж мандрували країною. *Ямабуші* були відомі серед простого люду як мандрівні цілителі, заклинателі, оповідачі й навіть у певному сенсі актори (вони виконували танцювальні вистави переважно релігійного характеру: *шюген-но*). Вони також слугували провідниками для паломників.

Розрізняли три види практики відходу в гори за порами року. Навесні подвижники піднімалися в гори на порівняно невеликий термін для читання сутр і моління божествам і буддам. Восени деякі з них проводили в горах більш тривалий час, займалися різними вправами й проходили обряд посвяти. І, нарешті, взимку і незадовго перед новим роком за місячним календарем в гори йшли найдосвідченіші адепти *шюгендо*, щоб випробувати себе особливо важкими вправами і здобути дивовижні здібності. У разі осіннього та зимового «відходу в гори» вправи включали в себе ночівлю в природних укриттях або під відкритим небом, обмивання в холодних гірських річках і під водоспадами, підіймання важко прохідними схилами [7].

Основним шанованим божеством *шюгендо* був Фудо-мьоо (Ачаланатха). У трактаті «Про значення знака ХУМ» (прибл. 824 р.) Кукай змальовує його як покровителя гірських подвижників, що зневажає усі мирські умовності: постає перед людьми у вигляді брудного жebraка й відкидає славу й почесні (в середньовічній самітницькій літературі такий спосіб поведінки часто наводиться як гідний наслідування шлях до просвітлення).

Більш-менш організованих форм практика гірського відлюдництва набула в епоху Камакура (1185-1333 pp.). У перший період існування руху *шюгендо* (VII – VIII ст.) уряд ставився до нього вкрай несхвально. У цей час держава прагнула встановити контроль за розповсюдженням буддизму в країні. Прийняття чернецького сану дозволялося тільки особам, що знали сутри. До іспитів на знання богослов'я допускалося лише кілька людей на рік. Всі ченці повинні були служити державі: молитися за її добробут, підтримувати в масах урядову політичну лінію. Діяльність *ямабуші* об'єктивно протистояла цій політиці: в основному *ямабуші* ставали особи, які не пройшли офіційного посвячення в ченці, і питаннями доктринальними вони, за великим рахунком, не переймалися – першочерговою була практика, спрямована на індивідуальне оволодіння надприродними можливостями.

Влада докладала чимало зусиль для боротьби із *шюгендо*, офіційно оголосивши цей рух поза законом. В указах 718 і 729 років заборонялося будувати скити в горах, займатися проповіддю закону Будди в лісових і гірських місцевостях. Проте в умовах, коли уряд контролював лише столичний округ, для *ямабуші* було достатньо піти подалі в гірські нетрі, щоб уникнути владних утисків.

В епоху Токугава частішими стали випадки, коли *ямабуші*, які мали більше свободи за контрольованих владою храмових служителів, не тільки допомагали жителям міст, через які подорожували, відправляючи буддистські ритуали, але й осідали у якомусь селіщі й перебирали на себе функції священнослужителів синтоїстських святилищ, а також одружувалися з синтоїстськими жрицями-*міко*. У пізні середньовіччя рух *шоґендо* потроху занепадав, колишні «відлюдники» оселялися в містах або в селах. Проте дух мандрівництва зберігся й надалі. Зокрема, у творчості поета XVII ст. Мацуо Башьо [9].

Важливе значення для формування в японському суспільстві погляду на самотність як на звичне явище мав звичай японських аристократів, включно з імператорами, після втрати своїх політичних позицій чи зречення престолу постригтися в ченці. Це був своєрідний політичний маневр із метою «зберегти обличчя» або утримати вплив, аніж слідувати релігійним настановам; маневр був часом вимушений, а часом – тонко розрахованим. Зазвичай аристократи й імператори продовжували впливати на ситуацію в країні зі своїх «чернечих», відсторонених від світу резиденцій, але їхній постриг зовсім не означав відходу від мирських справ або припинення боротьби за вплив і владу. Часто імператор «добровільно» відмовлявся від трону на користь наступника – як правило, малолітнього, – і приймав постриг, але при цьому фактично зберігав за собою управління політичним життям країни. Так, у 1086 р. імператор Ґосандзьо зрікся престолу, постригся в ченці, але продовжував керувати країною з монастиря. Розпочалася епоха «імператорів-монахів» (*інсей*), і до 1156 р. – року приходу до влади Тайра Кійоморі – такі імператори мали значний політичний вплив.

Як пише дослідниця й перекладачка І. Львова у примітках до свого перекладу «Повісті про дім Тайра», за доби Камакура «у вищих прошарках японського суспільства поширився звичай постригу в монахи, причому цей акт зовсім не означав відмову від щонайактивнішої участі у світському житті, тобто в політиці чи військових сутичках. Постриг зазвичай здійснювався як певний богоугодний учинок. Так, Тайрано Кійоморі прийняв чернече звання, щоб зцілитися від хвороби, з надією таким чином здобути милість Будди» [6, с. 154]. Серед імператорів та навіть экс-імператорів відхід у чернецтво розглядався часом як спосіб виказу свого невдоволення політичними рішеннями конкурентів, і в той самий час своєрідного шантажу. Яскравим прикладом може слугувати уривок із «Непроханої повісті» Нідзьо:

Ця осінь і володар принесла прикроці. Глибоко ображений тим, що молодший брат його, колишній володар Камеяма, намірився лишити за собою «Притулок відлюдника», інакше кажучи, право завідувати усіма справами, він вирішив скласти з себе звання Старшого экс-імператора й піти в монахи. Зібравши особисту охорону, він щедро винагородив кожного й оголосив, що віднині відпускає їх усіх зі служби: «Біля мене залишиться один Хісанорі...» Сторожа відійшла, втираючи рукавами сльози. «А з жінок залишу біля себе тільки пані Хіташі й Нідзьо», – оголосив володар. Так сталося, що ця смутна звістка для мене, навпаки, обіцяла радість, адже я давно мріяла відійти від світу. Але правителі-самураї в Камакурі зуміли владнати справу й утішили володаря, призначивши престолонаслідником сина володаря, маленького принца, народженого від пані Хіташі. Володар одразу піднісся духом і відмінив своє рішення піти в ченці [6, с. 253].

Слід зазначити, що навіть начебто намірившись вести чернечий спосіб життя, екс-імператор лишає із собою не тільки одну людину з охорони, але й двох жінок – свою дружину й наложницю. Крім того, не варто забувати й про слуг. Отже, навіть якби володар не змінив своє рішення, це навряд і тоді можна було би вважати істинним усамітненням.

Схожий випадок «усамітнення як шантажу» зустрічаємо у тій самій «Непроханій повісті» Нідзьо і стосовно дружини Го-Фуакуса, яка з ревнощів надіслала чоловікові гнівного листа, погрожуючи зачинитися в якому-небудь монастирі, якщо імператор залишатиметься прихильним до Нідзьо. Імператор у відповідь послав листа, в якому так прокоментував бажання дружини: «це прагнення повинне визріти поступово, як внутрішня потреба душі, і з часом, можливо, так воно й станеться, однак від зовнішніх обставин таке рішення залежати аж ніяк не може» [6, с.261-262]. Примітно, що імператор начебто навіть не помічав іронії власних слів, адже не так давно він сам виключно через зовнішні обставини погрожував піти в ченці.

Окрім випадків удаваного усамітнення, поширених серед вищої аристократії, звичним був і добровільний постриг, спричинений певною духовною кризою, життєвими невдачами або смертю близьких людей [10]. У черниці йшли вдови впливових чоловіків, які після їхньої смерті не лише відчували тугу й розгубленість, а часто й не мали інших засобів до існування. Такі випадки також нерідко змальовують в японській прозі, зокрема, в «Повісті про дім Тайра». Яскравий приклад міститься в розділі «Смерть дайнагона», коли дружина підло вбитого чиновника стає черницею зі словами: «...тепер уже мені нема чого лишатися на цьому світі!» [6, с.180], – і проводить решту життя в монастирі, в молитвах за душу чоловіка.

Легкість, з якою середньовічні японці приймали рішення піти в ченці, можна пояснити тим, що й вийти з монастиря в Японії було набагато легше, ніж із християнського монастиря на Заході, а звання ченця було так само легко позбутися, як і здобути його. Воно могло бути суто формальним і зовсім не заважати світському стилю життя. Тому в монастирях розквітали й заняття мистецтвами, в тому числі й літературою [4; 5].

Так, автор «Нарисів знічев'я» Кенко-хоші писав, що найвідомішу військову повість, «Повість про дім Тайра», створив аристократ Юкінага, який знайшов притулок у монастирі й навчив місцевого сліпого оповідача Шьобуцу оповідати її. Можна припустити, що й створення інших *гункі* мало схожу історію: окремі епізоди їх народжувалися в усному вигляді серед воїнів-дружинників, потім поширювалися країною мандрівними монахами-сліпцями, поступово складалися в цикли й у такому вигляді потрапляли до монастирів, де їх і записували [3, с.188-189].

Таким чином, значна кількість японської середньовічної літератури (переважно епохи Камакура й Муромачі) укладена саме в монастирях, а отже, буддійські монахи чи мандрівні подвижники з часом стали центральними фігурами такої літератури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Горегляд В. Н. Классическая культура Японии: Очерки духовной жизни / В. Н. Горегляд. – СПб.: Петербургское Востоковедение, 2006. – 352 с.;
2. Григорьева Т. П. Движение красоты: Размышления о японской культуре / Т. П. Григорьева; Ин-т востоковедения. – М.: Вост. лит., 2005. – 440 с.;

3. История всемирной литературы: в 9 т. / Гл. ред. Г. П. Бердников. – Москва: Изд-во «Наука», 1984. – Т.2. – 672 с.;
 4. Конрад Н. И. Избранные труды. Литература и театр / Н. И. Конрад. – М.: Наука, 1978. – 464 с.;
 5. Конрад Н. И. Японская литература в образах и очерках / Н. И. Конрад. – М.: Наука, 1991. – 551 с.;
 6. Луна в тумане. Японская классическая проза: Пер. с яп. / Предисл. И. Л. Львовой; Комментар. В. Н. Марковой, И. Л. Львовой, Т. И. Редько-Добровольской; Ил. и оф. И. А. Гусевой. – М.: Правда, 1988. – 480 с.;
 7. О происхождении сюэндо. Кукай и практики сюэндо [Электронный ресурс] / Из статей Н.Н. Трубниковой. – Режим доступа: <http://www.heiho.ru/index.php?id=93>;
 8. Сюэндо [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://aria-yoga.narod.ru/sugendo.htm>;
 9. Трубникова Н. Н. Курода Тосио о религиях Японии [Электронный ресурс] // По материалам специального выпуска Japanese Journal of Religious Studies 23/3–4 (1996) – «Курода Тосио и его учение». – Сетевая версия: февраль 2008 г. – Режим доступа: <http://trubnikovann.narod.ru/Kuroda.htm>;
 10. Цапенко П.А. Отношение к буддизму в японском обществе эпохи Хэйан (по материалам женской дневниковой литературы) [Электронный ресурс]. – Курсовая работа за II курс. Кафедра философии религии и религиоведения, 2004 год. – Режим доступа: <http://trubnikovann.narod.ru/Tsapenko.htm>;
 11. Brown, Kendall H. The Politics of Reclusion: Painting and Power in Momoyama Japan. Honolulu: University of Hawaii, 1997. 248 p.
- Стаття надійшла до редколегії 23.03.2016 р.

Н. Балыкова, ассист.,
Университет Васэда, г. Токио, Япония

РЕЛИГИОЗНО-ИСТОРИЧЕСКИЕ ПРЕДПОСЫЛКИ ВОЗНИКНОВЕНИЯ ЯПОНСКОЙ ЗАТВОРНИЧЕСКОЙ ЛИТЕРАТУРЫ

Статья рассматривает религиозные и исторические предпосылки возникновения средневековой японской затворнической литературы интон-но бунгаку, например: распространение буддизма и синкретического движения сюэндо, практика «монашеского правления» экс-императоров (инсэй) и др. Подается также определение затворнической литературы и определяется ее «канон».

Ключевые слова: затворническая литература, интон-но бунгаку, инсэй, дзуйихицу, сюэндо, эпоха Хэйан, японское средневековье, религиозно-философские учения.

N. Balykova, Teaching Assistant,
Waseda University, Tokyo, Japan

RELIGIOUS AND HISTORICAL BACKGROUND OF THE HERMITIC LITERATURE IN JAPAN

The article examines the historical and religious background of medieval Japanese hermitic literature (inton-no bungaku), such as the spread of Buddhism and shugendo (a syncretic religious movement), the practice of “reclusive rule” by former emperors (insei) etc. Also provided are the definition of the ‘eremitic literature’ and the outlines of its ‘canon’.

Keywords: eremitism, eremitic literature, inton-no bungaku, insei, zuihitsu, shugendo, Heian period, Medieval Japan, religio-philosophical doctrines.